

Fejérdy András

OPUS IUSTITIAE PAX
 XII. Piusz pápa társadalmi tanítása

XII. Piusz alakját és pápaságát szinte kizárólag a korszak diktatúráival összefüggésben szokás megítélni. A II. világháború alatt játszott szerepéről, a holokauszttal kapcsolatos „hallgatásáról” és a kommunizmussal szembeni „merevségéről” folyó viták közepette csaknem teljesen elsikkad pápaságának minden más vonatkozása. Pedig XII. Piusz pápa gazdag tanítása az életnek csaknem minden területére kiterjedt, és számos vonatkozásban a II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazódó katolikus tanítás előkészítője volt. A keresztény értékrendnek megfelelő társadalmi berendezkedés alapelveit kifejtő apostoli körleveleiből, rádióbeszédeiből és konkrét helyzetekre reagáló felszólalásaiból is az egyház társadalmi tanításának alakulásában fontos mérföldkövet jelentő gondolatvilág rajzolódik elénk.

Társadalmi tanítása szempontjából meghatározó az állam és egyház viszonyáról valott felfogása. A II. Vatikáni Zsinat tanítását¹ előrevetítve már XII. Piusz is csak bizonyos megszorítással fogadta el az egyház és állam szétválasztásának 19. századi modelljét. Persze korának terminológiáját használta, amikor rámutatott, hogy a két „tökéletes társaság” egymástól való függetlensége nem jelentheti azt, hogy nem kell egymásról tudomást venniük, vagy éppen harcolniuk kell egymás ellen. Ellenkezőleg: mivel tevékenységük ugyanarra a tárgyra – a (katolikus) állampolgárokra – irányul, kölcsönös egyetértésben kell munkálkodniuk.² A korra jellemző megfogalmazás mögött a modern egyházi felfogás jelentkezik akkor is, amikor hangsúlyozza, az állampolgárok érdekében való ilyen együttműködés során az egyház joga és kötelessége, hogy a természetjog és a kinyilatkoztatás alapján ítéletet mondjon egy adott társadalmi rend alapjairól. Az egyház eligazító szavára pedig azért van szükség, mert ha egy társadalmi forma nem felel meg az isteni törvényeknek, az kihatással van a lelkek javára illetve kárára is.³

XII. Piusz pápa ezzel a megközelítéssel tekintett a világban tapasztalható krízisre, a korabeli társadalom belső életében és a nemzetközi viszonyokban jelentkező békétlenségre. 1939. október 20-án megjelent első, *Summi pontificatus...* kezdetű enciklikájától kezdve különböző megnyilatkozásaiban ezért alapvetően erkölcsi szempontból elemezte a krízishez vezető okokat és vázolta a szükséges új világrendről vallott felfogását. Milyen tehát XII. Piusz szerint az az igazságos rend, amely végső soron egyedül képes megalapozni egy társadalom tartós belső és külső békéjét?

¹ Lásd a GS konstitúciót az egyházzól a mai világban.

² Vö. XII. Piusz pápa beszédével a történészek X. nemzetközi kongresszusán Rómában, 1955. szeptember 7-én: *Acta Apostolicae Sedis* (a továbbiakban: AAS) 1955 (XXXVIII.), 672–682, a hivatkozott rész: 678.

³ *Pünkösti beszéd* 1941, 284–285. Vö.: Az egyháznak „mindig és mindenütt legyen meg a joga, hogy igazi szabadságban hirdesse a hitet, előadhassa szociális tanításait, akadálytalanul teljesíthesse hivatását az emberek között, és hogy erkölcsi szempontból ítéletet mondhasson a politikai rendre vonatkozó dolgokról is, amennyiben így követelik az emberi személy alapvető jogai vagy a lelkek üdvössége”. (GS 76.)

A társadalom belső békéje

Értékalapú megközelítésénél fogva a társadalom belső békéjére nézve XII. Piusz két egymást átjáró felfogásban látta a korábban jelentkező krízis okát: az etatizmusban valamint a társadalmi rend mechanikus felfogásában.

Az etatizmuson a pápa az *állami abszolútizmus* modern formáját értette, melyben az államhatalom abszolút autonóm valóságként állítja magát, és így önmagát teszi minden erkölcsi és jogrend végső kritériumává. XII. Piusz ebben az összefüggésben nem alaptalanul mutatott rá, hogy a felvilágosodás szelleméből táplálkozó, Isten (vagyis az abszolút értékek) létét – legalább a gyakorlatban – elutasító állampelfogásból természetesen fejlődhetnek ki korának diktatúrái, ahol az isteni jogrendtől elszakított emberi jogrendben az állam vált – akár önmagában, akár mint egy osztály, párt vagy rassz képviselője – a magánszféra szentégét is államérdekeknek feláldozni kész végső céljá.⁴

XII. Piusz hasonlóképpen az értékek torzulása miatt tekintette veszélyesnek és a krízishez vezető másik fő oknak azt a jelenséget, amelyet *mechanikus társadalomszemléletnek* nevezett. A társadalom rendszerének ebben a felfogásában ugyanis az egyes elemeket összefüggésükből kiragadva értékelik: a közéletben az állampolgárra pusztán választóként tekintenek, aki a pártok szemében csak mint a többséget vagy kisebbséget alkotó halmaz eleme számít, családjában és hivatásában betöltött szerepe nem kerül szóba. Gazdasági téren is hasonló kvantitatív utilitarizmus érvényesül, amennyiben a termékek ára az egyetlen norma, amely meghatározza a termelés és értékesítés helyét, közben pedig teljesen háttérbe szorul a termelők közötti organikus egység. Erkölcsi és kulturális téren pedig úgy jelentkezik ez a szemléletmód, hogy az egyént személyes történetétől és hagyományaitól elválasztva szemlélik, mint aki szabad „minden kötöttségtől és normától, minden objektív és társadalmi értéktől”, s így végső soron saját maga számára válik végső normává.⁵

A fenti, belső társadalmi feszültségekhez vezető helytelen felfogással szemben XII. Piusz pápa a Szent Ágostonra visszanyúló és Aquinói Szent Tamás rendszerében is fontos szerepet játszó békefogalomból – a béke: *tranquillitas ordinis*, azaz a rendből fakadó nyugalom – kiindulva elemezte a társadalmi béke feltételeit. A középkori hagyomány kínálta értelmezési modellt korának nyelvére lefordítva a pápa öt alapelvet sorolt fel, amelyek képesek az államok belső rendjét és ezáltal a társadalmi békét biztosítani.⁶

Amikor az etatista felfogás mindent meghatározni kívánó szándékával XII. Piusz első alapelvként az *ember személyi méltóságának* tiszteletben tartását helyezte szembe, a hagyományos egyházi tanítást új, korszerű nyelven fogalmazta meg. Az ember méltóságából látta ugyanis levezethetőnek az alapvető emberi jogokat, a személynek a vallásszabadsághoz, a házassághoz és családhoz, a munkához és az anyagi javak használatához való elidegeníthetetlen jogait, melyek biztosítása megakadályozhatja, hogy az állam lélektelen tömeggé formálja a személyeket. A pápa korának társadalmait szemlélve ugyanis meggyő-

⁴ *Summi pontificatus*, 431–433. [A magyar kiadásban: 36.]

⁵ XII. Piusz beszéde a Mouvement universel pour une Confédération mondiale nemzetközi kongresszusának résztvevőihöz (1951. április 6.), AAS 1951 XXXXIII., 278–280 (az idézett rész: 279).

⁶ *Karácsonyi beszéd* 1942 (a társadalom belső rendjének öt feltételéről: 17–22). [A magyar kiadásban: 27–40.]

zódott arról, hogy amennyiben a társadalom nem tudatos személyek összessége, hanem lélektelen tömeg, egyetlen kormányforma sem tekinthető megfelelőnek.

Második alapelvet XII. Piusz a társadalom helytelen, mechanikus szemléletével szemben fogalmazta meg, amikor feladatáknak a *társadalom egységének* védelmét jelölte meg. A pápa ugyanis a társadalmat nem mechanikus, külső erővel felépített valóságként fogta fel, hanem kisebb egységek olyan nagyobb egységbe rendeződéseként, amelyben az alegységek továbbra is megőrzik sajátosságaikat. Ilyen – ma úgy mondanánk: pluralista – rendet, ilyen – a különbözőségeket és a társadalom alegységeit, köztük a családot védelmező és megőrző – egységet azonban csak az Istenre és az erkölcsi törvényre való közös vonatkozás hozhat létre. Hogy a pápának a pluralizmus, a társadalmi sokszínűség melletti kiállása is nagy mértékben a totális állam törekvéseivel szembeni állásfoglalásában gyökerezik, abból érzékelhető, hogy véleménye szerint a társadalom alapegységének, a családnak az állami beavatkozásoktól való védelme olyankor válik különösen szükségesszerűvé, amikor az egyházat kiszorítják a templomokból és az iskolákból, s a keresztény élet számára a család marad az utolsó menedék.⁷

A társadalom békéjének harmadik feltétele XII. Piusz szerint, hogy ismerjék el a *munka méltóságát*: ne úgy tekintsenek rá, mint szolgai feladatra, hanem mint a természettől kapott kötelességre és jogra. A pápa lényegében elődei – még mindig aktuálisnak tekintett – tanítását ismételte meg, amikor hangsúlyozta, hogy a munka minden ember joga, amennyiben a saját és gyermekei életéről való gondoskodásnak eszköze.⁸

XII. Piusz abban sem hozott újat, hogy a magántulajdont és a munkát egymást feltételező tényezőkként határozta meg, amikor úgy fogalmazott: a magántulajdon nemcsak a munka gyümölcse, hanem egyúttal „szükséges feltétele mindenféle emberi kezdeményezésnek, motiváló erő az élet evilági és transzcendentális céljai érdekében végzett munkára, végső soron tehát az ember szabadsága és méltósága érdekében végzett munkára”.⁹ A magántulajdonról szóló hagyományos egyházi tanítást egyúttal kora viszonyaira alkalmazva XII. Piusz mind a magántulajdont elutasító kommunizmussal, mind az azt abszolutizáló kapitalizmussal szembeállt. Egyik oldalon azt hangsúlyozta, hogy nem tekinthető igazságosnak egyetlen olyan társadalmi rendszer sem, amely tagadja vagy gyakorlatilag lehetetlenné teszi a magántulajdon, az emberi tevékenység természetes eredményének megszerzését,¹⁰ ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a föld javainak használata minden embernek alapvető joga, a földi javakat Isten mindenki számára teremtette, ezért a magántulajdon ennek az első és még alapvetőbb jognak van alávetve.¹¹ A tulajdonnak ebből a közösségi funkciójából fakad, hogy az állami jognak egyaránt védenie kell az anyagi javak használatához való eredendő jogot és a magántulajdont is. Téves tehát a kapitalizmus szemlélete, amely a magántulajdont nem rendeli alá a közjónak, és ezáltal csak keveseknek juttat belőle,¹² a megoldást azonban nem is a

⁷ Lásd *Summi pontificatus*, 433–435. [A magyar kiadásban: 30–32.]

⁸ *Pünkösdi beszéd* 1941, 289.

⁹ Rádióbeszéd 1944. szeptember 1.

¹⁰ *U.o.*, 252.

¹¹ *Pünkösdi beszéd* 1941, 287–288.

¹² Lásd Rádióbeszéd 1944. szeptember 1., 252–253.

magántulajdon megszüntetésében kell keresni, mint azt a kommunizmus javasolja. Az egyház hagyományos tanítása alapján a kiutat XII. Piusz is a javak megfelelő elosztásában látta,¹³ ugyanakkor a korábbi típusú függőségeket felváltó új függőségre érzékeny szemmel arra is figyelmeztetett, csak abban az esetben akadályozható meg, „hogy a munkás, aki családapa vagy azzá lesz, olyan gazdasági függőségre és szolgaságra legyen kárhóztatva, amely összeegyeztethetetlen az emberi személy jogaival”,¹⁴ ha mindenki számára elérhetővé válik a magántulajdon megszerzése.

A munka személyes jellege és értéke XII. Piusz tanításában ugyan még nem bontakozik ki olyan mélységében, ahogyan azt majd II. János Pál pápa a *Laborem exercens* kezdetű enciklikájában kifejti,¹⁵ de már ő is számolt személyes vonatkozásával, amikor hangsúlyozza, hogy megszervezése mindenekelőtt a benne közvetlenül résztvevőket: a munkaadókat és a munkavállalókat illeti. XII. Piusz ezzel a kijelentésével ugyanakkor az egyház társadalmi tanításának korábban is sokat vitatott kérdésében – hogy milyen mértékű lehet az állam beavatkozása a munka világába – (nem utolsósorban a totális államoknak az élet minden szektorába való túlzott beavatkozása láttán) azokkal értett egyet, akik bizalmatlanul tekintettek az állami beavatkozásra. Abban a korban, amikor még nem annyira a globális gazdasági társaságok, hanem a mindent szabályozni kívánó államhatalom látszott a munka világában a legnagyobb veszélyforrásnak, a pápa érthető módon inkább amellet érvelt, hogy az állam szerepe csupán kiegészítő lehet abban az esetben, ha a felek nem töltik be feladatukat. Az állam munka világával kapcsolatos feladatkörét a pápa így elsősorban az olyan jogi keretek kialakítására kívánta korlátozni, ami úgy védi a munkát, hogy közben nem sérti a többi személyi jogot és kötelességet: az Isten kultuszához való jogot, a vasárnapi pihenéshez való jogot, a házasság és a család jogait, a személyes hivatáshoz való jogot.¹⁶

A társadalom békéjéhez szükséges negyedik alapelv megfogalmazásakor XII. Piusz az általa kritizált „etatizmus” szellemével szemben a keresztény antropológia felfogására támaszkodva olyan jogrend kialakítását szorgalmazta, amely elfogadja az *abszolút törvények* létezését. A törvények erkölcsi tartalomtól független értékét valló jogi pozitívizmust elutasítva annak a meggyőződésének adott hangot, hogy csupán az Isten által megszabott erkölcsi törvény, vagyis – a keresztény filozófiai hagyomány kifejezésével – a természeti törvény alapján felépülő rend képes biztosítani a társadalmi békét, „a rend nyugalmat”. Nem teljesen alaptalanul ugyanis úgy látta, hogy a szekularizált államok által megteremtett társadalmi rend gyakran nem más, mint a különböző területek és rétegek pacifikációjából fakadó nyugalom, amely az egyenlőség hamis mítoszából kiindulva elfelejti, hogy az emberek között a lényegi egyenlőség mellett van egy „funkcionális különbség” is.¹⁷

Mivel XII. Piusz felfogása szerint az államnak a modern korban megtapasztalható túlhatalma logikusan vezetett a totalitárius rendszerek létrejöttéhez, a társadalmi béke ötödik alapfeltételének azt tartotta, hogy *az állam a társadalom és a személyek szolgálatában álljon*,

¹³ Vö. *Pünkösdi beszéd* 1941, 289.

¹⁴ *Karácsonyi beszéd* 1942, 17. [A magyar kiadásban: 27–26.]

¹⁵ Lásd *Laborem Exercens*, 12–44.

¹⁶ Lásd *Pünkösdi beszéd* 1941, 289–290.

¹⁷ Vö. *Karácsonyi beszéd* 1942, 12–13. [A magyar kiadásban: 16–22.]

ne pedig fordítva. A „szolgáló állam” követelményét elődjének tanítása nyomán ma is érvényes módon a gyakorlatban úgy látta megvalósíthatónak, ha az állam elismeri határait, nem avatkozik be olyan területekbe, amelyek nem rá tartoznak, hanem elfogadja és biztosítja, hogy a társadalom a szubszidiaritás elve alapján szerveződhessen. Ennek példáját látjuk abban, amikor a pápa a munka világában elutasította az állami beavatkozást és a hatóságoknak csupán kiegészítő (*sussidiaria*) szerepét hangsúlyozta, de ugyanezt fejtegette például a pénzügyi igazságosság kérdését tárgyaló beszédeiben is. A Nemzetközi Pénzügyi Szövetség kongresszusán elhangzott felszólalásaiban a pápa arra hívta fel a figyelmet, hogy a szolidaritás elvéből következően ugyan minden állampolgár köteles a közköltségek súlyának egy részét viselni, de az állam a szubszidiaritás elvét szem előtt tartva nem hozhat olyan rendelkezéseket, amelyek ártanak az egyének és családok valódi érdekeinek, vagy akadályozzák a gazdaság és kereskedelem normális fejlődését. Az alapelvek megfogalmazásával XII. Piusz mindenesetre nem állt ki egyik vagy másik adórendszer mellett, csupán arra emlékeztetett, hogy a szükséges terheket a bevételnek megfelelő arányban szabad csak szétosztani az állampolgárok között. Rámutatott továbbá, hogy az állam a megkövetelt anyagi hozzájárulás fejében valós és hatékony szolgáltatásokkal tartozik állampolgárai felé, amit a jogszabályoknak is garantálni kell.¹⁸

Demokrácia

Az alapelvek kifejtésén túl a társadalom belső rendjére vonatkozó pápai tanítás lényeges eleme a demokrácia új szempontú értékelése. Trónra léptekor, 1939-ben az egyház demokráciával kapcsolatos álláspontja ugyanaz volt, mint XIII. Leó pápáé: a demokrácia mint kormányforma nem áll szemben az egyház tanításával, ezért – amennyiben nem sérti a személyek jogait és különösen tekintettel van az egyház jogaira – elfogadható. Ezzel a kormányformákkal szemben indifferens felfogással ugyan XII. Piusz sem szakított, mégis 1944 karácsonyán elhangzott rádiószózatában – melyet Jean-Dominique Durand „a demokrácia keresztelőjének”¹⁹ nevez – kifejtette, hogy a demokrácia helyes formája tekinthető az egyház társadalmi tanításának leginkább megfelelő kormányzati rendszernek. Amikor az „igazi” vagy „egészséges demokráciának” nevezett államformát a pápa nem államelméleti szempontok alapján különböztette meg gyakran megvalósuló hamis formájától, hanem az értékek és az emberekkel szemben támasztott követelmények szerint, olyan szempontokat kínált, amelyek érvényesek és eligazítóak lehetnek a demokrácia ma is tapasztalható bajainak értelmezésében is.

Mindenekelőtt az állampolgár személyes felelősségét hangsúlyozza a pápa, amikor azt tekinteti alapvető kérdésnek, hogy a kormányzottak képesek-e valamiféle határt szabni alulról az államnak, azaz – ahogy XII. Piusz fogalmaz – népként vagy tömegként viselkednek-e:

¹⁸ *Introduzione al magistero pontificio in tema di dottrina sociale. Pio XII, II.*, www.paginecattoliche.it/modules.php?name=News&file=print&sid=714, 13–15.

¹⁹ Jean-Dominique DURAND: *L'Église catholique dans la crise de l'Italie (1943–1948)*, Ecole Française de Rome, Rome, 1991, 407.

Nép és amorf sokaság, vagy ahogy mondani szokás, „tömeg”, két különböző fogalom. A nép saját életerejéből él és mozog; a tömeg önmagában iners, és mozgást csak kívülről nyerhet. A nép azoknak az embereknek az életteljességéből él, akik alkotják és akiknek mindegyike – a maga helyén és a maga módján – felelősségének és meggyőződésének tudatában lévő személy. A tömeg viszont, amely az indítást kívülről várja, hitvány játékszer mindenki kezében, aki ösztöneit vagy hangulatait kihasználja, s alkalom szerint kész követni hol ezt, hol azt a zászlót. Egy igazi nép életbőségéből dúsan és gazdagon árad az élet az államba és valamennyi szervébe, és szünet nélkül megújuló erővel beléjük oltja a felelősségtudatot és a közjó valódi értelmét. Ha ügyesen irányítja és alkalmazza, a tömeg elemi erejét is felhasználhatja az állam. Egy ember törtető kezében, vagy akár többekében, akiket önző törekvéseik mesterségesen egymás mellé állítottak, az állam rákényszerítheti önkényét az immár egyszerű géppé silányodott tömeg segítségével az igazi nép jobbik részére: de ettől a köz érdeke súlyos és makacs sebet szenved, amely igen gyakran csak nehezen gyógyul.²⁰

Az 1944 karácsonyán elmondott beszéd alapján tehát állítható, hogy XII. Piusz végeredményben azért tekintette a demokráciát a legmegfelelőbb államformának, mert az állampolgároknak itt nyílik a legtöbb lehetőségük az állami abszolutizmus, a modern totalitarista szemlélet kialakulásának megakadályozására. A pluralista, a kisebb társadalmi egységek önállóságát biztosító „egészséges” demokrácia legfőbb ellensége, ezért a „tömeg”, amely – a „néptől” eltérően – nem képes alulról korlátozni az államot, s ezáltal biztosítani a családok és az önkéntes alapon létrejövő közösségek szabadságát. A tömegen alapuló törvénytelen és hamis demokrácia ugyanis elpusztítja ezeket a közbülső testületeket és megszünteti a családok autonómiáját, mert az igaz demokráciára is jellemző polgári egyenlőségen túl a funkciók és tulajdonságok megvalósíthatatlan egyenlőségét kívánja megteremteni. Ezáltal azonban az „egyenlőség gépies egyszintűsítéssé, egyszínű egyformasággá sekélyesedik”,²¹ és mindaz, ami értéket ad az életnek, elhalványul és fokozatosan eltűnik. A pápa a személy társadalmi felelősségét hangsúlyozta, amikor úgy fogalmazott, hogy csak a „népre” építő demokrácia képes elismerni a „nem önkényből származó, hanem a dolgok természetéből folyó egyenlőtlenségek, mint amilyenek a műveltség, a javak, a társadalmi helyzet egyenlőtlenségei” meglétét.²² XII. Piusz tehát az egyház hagyományos tanításával összhangban végső soron nem államformaként tekintette a demokráciát az egyház társadalmi tanításához különösen közel álló valóságnak, hanem arra helyezte a hangsúlyt, hogy az államforma által kínált lehetőségeket milyen mértékben sikerül megfelelő értékekkel kitölteni. Ha ugyanis például erőszakosan felszámolják az emberek közötti természetes egyenlőtlenségeket, csak a demokrácia látszólagos meglétének bővületével becsapott áldozatok, valamint a demokráciából a pénz vagy a szervezet erejénél fogva a hatalmuk érdekében hasznot húzók privilegizált csoportjai maradnak életben.

²⁰ *Karácsonyi beszéd 1944*, 13–14. [A magyar kiadásban: 5–6.]

²¹ *Uo.* [A magyar kiadásban: 6–7.]

²² *Uo.*, 14. [A magyar kiadásban: 6.]

XII. Piusz a demokráciával szembeni korábbi egyházi elítélés – vagy legalábbis bizalmatlanság – fő indokát fogalmazza újra, amikor rámutat, hogy miként az állampolgároknak alulról kell korlátozniuk az államot, úgy a kormányon lévők esetében a helyes demokrácia meglétének kritériuma az államhatalom felülről való korlátozása, vagyis a hatalomnak az isteni tekintélytől és az erkölcsi törvénytől való függése: „Az Állam méltósága az Isten által megkövetelt erkölcsi közösség méltósága, a politikai tekintély méltósága pedig az Isten tekintélyében való részesülés méltósága. Egyetlen államforma sem tekinthet el ettől a bensőséges és felbonthatatlan kapcsolattól, de legkevésbé a demokrácia.”²³ A demokrácia veszélye ezért éppen abban áll, ha a többség határozatára alapozva átlép minden erkölcsi határvonalat. XII. Piusz egyúttal azt is jól látta, hogy amennyiben a kormányon lévők nem ismerik el az abszolút értékek által szabott korlátokat, könnyen totalitarizmus és abszolutizmus születik, amire a demokráciában is megvan a lehetőség:

Az egészséges demokrácia, amely a természeti törvény és a kinyilatkoztatott igazság változhatatlan princípiumain alapul, mindig határozott ellentétben fog állni azzal a romlott felfogással, amely az Állam törvényhozásának féktelen és határtalan hatalmat tulajdonít s amely minden ellentétes és hívságos látszata mellett a demokratikus kormányzathoz is egyszerűen merő abszolutisztikus formát csinál. Az állami abszolutizmus (ami nem tévesztendő össze mint olyan az abszolutisztikus monarchiával, melyről itt nincsen szó) azon téves elvben gyökerezik, hogy az Állam tekintélye korlátatlan, és hogy vele szemben – még ha a jó és rossz határait túllépve despotikus célkitűzéseknek enged is szabad folyást – nem tűrhető semmiféle fellebbezés egy magasabbrendű és erkölcsileg kötelező törvény ellen.²⁴

A fentiek alapján XII. Piusz ugyan megállapította, hogy a kormányzó elit megválasztása a demokráciában talán még nagyobb körültekintést igényel, mint a többi kormányformában, mert az ő erkölcsi, gyakorlati és szellemi felkészültségük a valódi demokrácia szempontjából élet-halál kérdése, mégsem adott konkrét útmutatást arra, miként biztosítható a megfelelő személyek hatalomba juttatása. Ebben az összefüggésben csupán arra utalt, hogy olyan személyeket kell megválasztani, akik a „népet” képviselik és nem a „tömeg” küldöttei, mert ahol az ilyen emberek hiányoznak, „mások foglalják el a helyüket, hogy a politikai tevékenységet saját ambícióik küzdőterévé változtassák, a nyereszkes versenyfutásává, egyéni, családi vagy osztályérdekből; pedig az egyén érdekek hajhászása elhomályosítja és veszélybe dönti a közös jót”.²⁵

A helyes demokrácia megvalósítását XII. Piusz mindazonáltal nem csak elméleti lehetőségnek tekintette. Megvalósíthatóságát az ő szemében a svájci demokrácia példája mutatta, melynek lényegi elemeiben az egyház társadalmi tanításának megfelelő elveket fedezte fel. Vitatható persze, hogy pusztán az a tény, hogy Svájc nem tekinti magát az

²³ *Uo.*, 15. [A magyar kiadásban: 7.]

²⁴ *Uo.*, 17. [A magyar kiadásban: 9–10.]

²⁵ *Uo.* [A magyar kiadásban: 9.]

egyedüli legitím államformának,²⁶ milyen mértékig jelenti az abszolút értékek elfogadását. A pápa beszédéből az sem világos, miben látja igazoltnak, hogy a svájci demokrácia nem keveri össze az igaz szabadságot a szabadossággal, és ezáltal elismeri felülről való határait. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a hosszú és a helyi sajátosságokat is figyelembe vevő szerves történelmi fejlődés gyümölcseként létrejött – „organikus” és nem íróasztal mellett kidolgozott „mechanikus” – svájci rendszer számos elemében megfelel XII. Piusz demokráciafelfogásának, amennyiben az alsóbb egységeknek, az egyes személyek és családok autonómiáját megfelelően biztosítja a föderatív egységek és a központi hatalom előnyeit sikeresen ötvöző állam.²⁷

Új nemzetközi rend

XII. Piusz pápa a társadalom belső békéjét fenyegető krízis okaihoz hasonlóan a világrend negatív folyamatainak eredetét is az értékek válságában, végső soron a szekularizációban, a „fokozatos egyéni és társadalmi elkereszténytelenedésben”²⁸ látta. A háborúhoz vezető okok hátterének kétségtelenül egyik fő összetevőjére mutatott rá, amikor az abszolút értékeket tagadó, az erkölcsöt mint korlátozó tényezőt támadó, önmaga felett semmilyen felsőbbiséget el nem ismerő modern autark állam szükségszerű velejárójának tekintette a gazdasági és politikai hatalomért folytatott versenyfutást.²⁹ A pápa szerint ezért a modern világ problémáiból kivezető kiút az abszolút értékekhez való visszatérés: új, tartós nemzetközi rendet csak az erkölcsi törvényen alapuló béke teremthet. Ennek az új nemzetközi rendnek szükséges alapelveit 1941. évi karácsonyi rádióbeszédében öt pontban foglalta össze.

Azáltal, hogy a belső társadalmi béke első alapfeltételéhez, a személy méltóságának tiszteletéhez hasonlóan, nemzetközi téren a nemzet integritásának tiszteletben tartását nevezte az első alapelvnek, XII. Piusz burkoltan a nemzeti lét értékét elvető liberális felfogással szemben megerősítette a nemzetek önértékéről szóló egyházi tanítást. A konkrét megfogalmazásra mindenesetre a tomboló II. világháború tapasztalata nyomta rá bélyegét: egy erkölcsi alapelveken álló rendben „nem lehet más nemzetek szabadságát, integritását és biztonságát megsérteni, függetlenül attól, mekkora ezek területi kiterjedése vagy védelmi képessége”.³⁰ Az integritásnak ez a legkisebb nemzetekre is kiterjedő felfogása nem akadályozta meg a pápát abban, hogy elismerje a nagyobb államok valamiféle vezető szerepét, bár hozzátette, hogy ez a fajta szerep csak úgy gyakorolható, hogy tiszteletben tartják a kisebb államok „politikai téren való szabadságához” és „gazdasági fejlődésük védelméhez” való jogát.³¹

²⁶ „Hála Istennek, nem akartok bálványt faragni a demokratikus formákból, tudatában vagytok annak, hogy minden állam lelke – bármilyen államról legyen is szó – a közjó legbelső, mély érzéke.” Üzenet a svájci néphez, 374.

²⁷ Vö. *Uo.*, 374–375.

²⁸ *Karácsonyi beszéd* 1941, 13.

²⁹ *Lásd Uo.*, 13–14.

³⁰ *Uo.*, 16.

³¹ *Uo.*, 16–17.

XII. Piusz saját korában számos területen láthatta, hogy az egyenlőség abszolút értéké emelése könnyen vezethet a társadalom tagjainak különböző szempontú „gleichschaltolásához”, az egészséges és természetes sokszínűség teljes felszámolásához. Helyesen mutatott rá, hogy a keresztényellenes ideológiák, miközben uniformizálni akarják az embereket az általuk elképzelt ideális emberiség mintájára s megvetik a helyi sajátosságokat és hagyományokat, valójában éppen az emberi nem tényleges egységét tagadják, amikor nem tanúsítanak szolidaritást mindazokkal szemben, akik nem egy osztályba vagy rasszba tartoznak velük.³² Éppen ezért nemzetközi rend második alapelveiben az egyes államokon belüli *etnikai és nyelvi kisebbségek tisztelete* és védelme mellett állt ki,³³ bár érvelése, mely szerint csak olyan állam „követelheti meg tagjaitól a minden állampolgárra érvényes állampolgári köteleességek lojális teljesítését”, amely biztosítja a kisebbségek jogait, ezen a ponton gyengének tűnik.

XII. Piusz a nemzetközi rend harmadik alapelveinek, *a föld javaiban való egyenlő részesedésnek* a megfogalmazásával a gazdasági kizsákmányolás minden formáját elutasította, és egyetemes látásmódról tett tanúbizonyságot, amikor különös súllyal szólt a gyarmatosítás gyakorlata ellen: „nincsen helye szüklátóköri önös számításoknak, amelyek a közös használatú gazdasági források és nyersanyagok megszerzésére irányulnak, kizárva belőlük a kevésbé előnyös természeti helyzetű népeket”.³⁴

A békés világrend negyedik piuszi alapelve az előzőeknél kevésbé elvont: *a fegyverzet „fokozatos és megfelelő korlátozása”*. Az alapfeltétel érdekes módon nem a háború ab ovo elutasítását jelentette, hanem azt, hogy a javasolt erkölcsi megalapozottságú nemzetközi rendben „nem lehet helye sem a totális háborúnak, sem pedig a féktelen fegyverkezési versenynek”.

Ami a fegyverkezési versenyt illeti, XII. Piusz józanságáról tanúskodik, hogy óvott a naiv pacifizmuson alapuló, egyoldalú fegyverzetcsökkentéstől, mert ez a jól felfegyverzett és a rosszul felfegyverzett államok közötti egyensúlytalansághoz vezet, s ezáltal a béke továbbra is fenyegetve volna.³⁵ Ugyanez a józanság érzékelhető abban is, hogy számára nem az atomkísérletek betiltása vagy be nem tiltása volt a fő kérdés, hiszen az atomkísérletekről való lemondás csupán azon hatalmakat erősítené tovább, akik már rendelkeznek ilyen fegyverzettel. A hidegháború korszakában XII. Piusz így érthető módon a fegyverzetellenőrzés elfogadásában látta a nemzetközi biztonság zálogát – bár ideálisnak azt tartotta volna, ha minden állam lemond az atomkísérletekről és az atomfegyverek használatáról, ami „minden népnek és kormánynak lelkiismereti kötelessége”.³⁶

XII. Piusz ugyanakkor a naiv pacifizmussal szembeni józansága mellett is – úgy tűnik – túlbecsülte a nemzetközi szerződések illetve az ENSZ szerepét. Jól látta ugyan, hogy a béke kulcsa végső soron nem a fegyverzetellenőrzés, még ha az – különösen a tömegpusztító fegyverzetek korszakában – morális kötelezettség is, hanem a szabadság biztosítása,³⁷ még-

³² Vö. *Summi pontificatus*, 433. [A magyar kiadásban: 24–28.]

³³ Az új nemzetközi rendben „nem lehet a nemzeti kisebbségek kulturális és nyelvi sajátosságait nyíltan vagy rejtetten elnyomni”. *Karácsonyi beszéd* 1941, 17.

³⁴ *Uo.*

³⁵ *Lásd Uo.*

³⁶ *Karácsonyi beszéd* 1955, 39.

³⁷ Vö. *Karácsonyi beszéd* 1956, 21.

is nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. Már a II. világháború idején szorgalmazta, hogy jöjjenek létre olyan nemzetközi szervezetek, amelyek erkölcsi tekintélyüknél fogva képesek garantálni a nemzetközi szerződések betartását,³⁸ később pedig, az 1956-os magyar forradalom vérbefojtásának tapasztalata nyomán szorgalmazta ismételten az ENSZ tekintélyének megerősítését, mert úgy látta, hogy a fegyverkezési verseny korlátozását és a fegyverzetcsökkentés megfelelő módját csak az ENSZ által felügyelt, nemzetek feletti fegyverzetellenőrzés biztosíthatja. XII. Piusz szerint ezentúl – mivel a fegyverzetellenőrzés elfogadását tekintette az őszinte békevágy legalapvetőbb bizonyítékának – mindazokat a tagállamokat ki kell zárni a világszervezetből, akik az ilyenfajta ellenőrzést nem engedik meg.

A negyedik alapelv háborút ki nem záró megfogalmazása látszólag ellentmond annak, hogy XII. Piusz pápaságának egész ideje alatt minden megnyilatkozásában a konfliktusok békés megoldása mellett szállt síkra és elítélt minden háborús agressziót. Az ellentmondás mögött az igazságos háborúról szóló hagyományos egyházi tanítás áll, amelyet XII. Piusz is elfogadott, amikor ismételten aláhúzta a nemzetek önvédelemhez való jogát. Az 1956-os magyar forradalom bukásának szomorú tapasztalata alkalmával például pápa-elődeinek tanítására hivatkozva hangsúlyozta, hogy „egy nemzet életében előfordulhat olyan eset, amelyben – miután minden elkerülésére tett erőfeszítés hiábavalónak bizonyul – a háború megengedhető annak érdekében, hogy hatékonyan és a kedvező eredmény reményében általa védjék meg magukat a jogtalan támadásoktól”.³⁹

A békés nemzetközi rend ötödik alapelveként végül a *vallásszabadság* tiszteletben tartását tekintette. Ez az alapkövetelmény XII. Piusz szemében ugyan elsősorban a természetfeletti valóságon alapuló abszolút értékek biztosítója volt, hiszen a társadalom válságát csak akkor látta orvosolhatónak, ha annak minden rétege istenfélő lesz,⁴⁰ tartalmának pontos meghatározása mégis problematikus volt számára. XII. Piusz ugyanis neveltetéséből fakadóan a tényleges vallásszabadság biztosításával párhuzamosan arra is törekedett, hogy a katolikus tanításnak az abszolút igazsághoz való különleges kapcsolatát megvédje. Érvelésében ezért a Szentszék diplomáciai gondolkodásában bevett „tézis” és „hipotézis” – az elvi álláspont és a gyakorlati célszerűség – közötti megkülönböztetést alkalmazta a tévedés szabadságának megengedhetőségével kapcsolatban. Eszerint amennyiben a vallásszabadságot úgy értelmezik, hogy a világnézetiileg semleges állam relativizmust hirdet és ezáltal kifejezetten olyan magatartásformákat támogat, „amelyek ellentétesek a vallási igazsággal és az erkölcsi jóval”,⁴¹ akkor ezt katolikus ember nem fogadhatja el. Elfogadható azonban a vallásszabadság olyan értelmezése, amely a pluralista társadalomban a közjó megőrzésének érdekében nem tekinti abszolút kötelességének a tévedés elítélését – annak ellenére, hogy a vallási és erkölcsi eltévelyedés ha lehetséges, mindig megakadályozandó, mert tolerálása önmagában véve erkölcstelen. XII. Piusz tehát azzal, hogy a vallási tévedések elítélését nem tekintette abszolút követelménynek, hanem a személy lelkiismereti döntésére bízta annak megítélését, hogy konkrét helyzetben miként kell viselkednie egy adott tévtanítással szem-

³⁸ Lásd *Karácsonyi beszéd* 1941, 18.

³⁹ *Karácsonyi beszéd* 1956, 19.

⁴⁰ Vö. *Karácsonyi beszéd* 1941, 19.

⁴¹ *Beszéd az Olasz Katolikus Jogászok Egyesülete V. Kongresszusához*, 798.

ben, már egy lépést tett afelé, ahogyan a II. Vatikáni Zsinat értelmezi majd a vallásszabadságot, de még nem tudott elszakadni a hagyományos felfogástól.

XII. Piusznak ehhez a lépéséhez – az elméleti megfontolások mellett – nagy mértékben hozzájárultak diplomáciai tapasztalatai és az egyház korabeli helyzete. Jól látszik ez abból, milyen fontos helyet foglal el a vallásszabadság tiszteletben tartásának alapelve a békés egymás mellett élés feltételeiről szóló tanításában. XII. Piusz szerint ugyanis valódi koegzisztencia nem alapulhat erőegyensúlyon, hanem istenfélelmen alapuló – nemzetek feletti, alapvető emberi jogokat elismerő – koegzisztenciára van szükség.⁴² Az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának szorgalmazása során az oroszokhoz írt enciklikájában a pápa ezért nevezte különösen lényegesnek a vallásüldözés megszüntetését és a lelkiismereti szabadság valamint a szabad vallásgyakorlás engedélyezését: „Egy népet se irányítsanak fegyverek erejével, hanem a jog fenségével, és mindegyiknek legyen meg a polgári és vallási szabadsága hazáján belül.”⁴³ Mindazonáltal a koegzisztencia feltételeként szorgalmazott vallásszabadság mindenekelőtt a katolikus egyház szabadságának biztosítását jelentette a pápa számára. Erre utal, hogy az 1956. szeptember 2-án a kölni Katholikentag résztvevőihez intézett rádiószózatában a koegzisztencia, illetve bármiféle közeledés alapvető feltételének nevezte, hogy az egyház élhessen az adott országban a „saját alkotmánya és törvényei szerint, gondoskodhasson híveiről és szabadon hirdethesse Jézus Krisztus evangéliumát”.⁴⁴ Pápaságának utolsó éveiben a vallásszabadság – a katolikus egyház szabadságának – biztosítása XII. Piusz szemében a békés világrend megteremtésének egyre jelentősebb elemévé vált. A magyar forradalom leverésének tapasztalatai ugyanis megerősítették abbéli felfogását, hogy a dialógus egyetlen népet sem képes megszabadítani a kommunista iga alól, sőt a párbeszéd gyakran éppen a kommunizmus további terjedését segíti elő. Ennek fő okát pedig abban látta, hogy a felek nem egy nyelvet beszélnek, illetve hogy a kommunista fél tagadja az abszolút értékeket, így lehetetlenné téve minden valódi, az igazságon alapuló koegzisztenciát. XII. Piusz ezért – jóllehet óvakodott attól, hogy a kommunizmussal szembeni keresztes háborúra szólítson fel, és ezáltal esetleg egy újabb világháborút provokáljon ki – vallási dimenziót kölcsönzött az ateista kommunizmussal szembeni küzdelemnek, amikor rámutatott, hogy nem a dialógus, hanem csak az örök értékekhez való visszatérés jelenthet hatékony védelmet ennek a téves ideológiának történelmi megvalósulásával szemben.⁴⁵

Európai egység

XII. Piusz az 1941. évi karácsonyi rádióüzenetben vázolt alapelvek fényében szemlélte az európai egységtörekvés folyamatait is, és több kérdésben kínált olyan szempon-

⁴² Lásd *Karácsonyi beszéd* 1954, 19.

⁴³ *Carissimis Russiae populis*, 509.

⁴⁴ XII. Piusz pápa rádióbeszéde a kölni Katholikentag résztvevőihez (1956. szeptember 2.), AAS 1956 (XXXXVIII.), 625–626.

⁴⁵ Vö. *Karácsonyi beszéd* 1956, 17–19.

tokat, amelyek az Európai Unió mai problémáinak megoldásakor is megfontolásra érdemesek.

Jóllehet a pápa érvelése – mely szerint a természetből nemcsak minden népnek a saját kultúrához és sajátos jellemzőinek megőrzéséhez való joga fakad, hanem az egységre való nyitottsága is, s ezért a közösség építésének végső és egyetlen normája nem az államok akarata, „hanem inkább a természet, vagyis a Teremtő”⁴⁶ – ma kevésbé tűnik használhatónak, az ebből levezetett irányelv – túlzott általánossága mellett is – érvényesnek tekinthető. Az egység keresésénél szükséges „figyelembe venni az egyes személyek és közösségek velük született irányultságait”, melynek során „a lehetséges és a megengedett keretein belül támogatni kell mindazt, ami megkönnyíti és hatékonyabbá teszi az egységet, és gátolni kell mindazt, ami ezt megzavarja”.⁴⁷

A fenti elméleti alapvetés mellett – melynek a gyakorlati megvalósításában jelentkező nehézségeket maga a pápa is elismerte – két további szempontot érdemes XII. Piusz európai egységgel kapcsolatos tanításából kiemelni. A pápa kezdettől fogva óvott – és ebben az európai alkotmány elfogadásának minapi kudarcra igazolta – az egység kizárólag gazdasági vagy jogi szempontú megalapozásától. Egyrészt rámutatott, hogy az európai lelkület nem a gazdasági szükségszerűségek kielégítésén, hanem a közös lelki értékek elfogadásán alapszik,⁴⁸ másrészt pedig arra figyelmeztetett, hogy nem jöhet létre valódi államközösség úgy sem, ha „szuverén, azaz más államnak alá nem rendelt államok egy jogi közösségben egyesülnek meghatározott jogi célok elérésére”.⁴⁹ A pusztán jogi célok ugyanis vagy azért nem valósíthatók meg, mert az állami szuverenitás nem fogadhatja el egy nagyobb közösség normáinak érvényesülését saját területén, és így valódi államközösség sem jöhet létre, vagy pedig éppen ellenkezőleg: az egységes jogi szabályozás az egyes tagállamok önállóságát, a nemzeti identitást veszélyezteti, amennyiben egyetlen állami szervezetté olvasztja össze azokat. XII. Piusz az állam szuverenitásának az egyház társadalmi tanítása szerinti felfogását – azaz egy felülről a kinyilatkoztatott és természetes erkölcsi törvény, alulról pedig a személyek és alsóbb testületek sérthetetlen jogai által korlátozott szuverenitást – tartotta helyesnek, ami lényegében nem jelent mást, mint egy közös értékek alapján, a szubszidiaritás elvét figyelembe véve alulról építkező egységet.⁵⁰

*

XII. Piusz társadalmi tanítását értékelve elmondhatjuk, hogy a történetírásban rendszerint túlzottan merevnek és maradinak bemutatott pápa – jóllehet világlátását jelentős mértékben meghatározták tanulmányai és hatott rá kora (egyházi) gondolkodásmódja – az aktuális kihívásokra jórészt előremutató válaszokat adott.

Vitatható ugyan korának kríziséről adott értékelése, melyet kizárólag értékválságként fogott fel, figyelmen kívül hagyva más (materiális) tényezőket, amikor az etatizmust, a há-

⁴⁶ Beszéd az Olasz Katolikus Jogászok Egyesülete V. Kongresszusához, 795.

⁴⁷ *Uo.*, 796–797.

⁴⁸ *Vö. Vous savez*, 184.

⁴⁹ Beszéd az Olasz Katolikus Jogászok Egyesülete V. Kongresszusához, 795.

⁵⁰ Lásd *Uo.*, 800.

borúkat, a kommunizmus és nácizmus előretörését mind egyetlen okra, Isten és a vallás társadalmi szerepének elfeledésére vezette vissza, azonban ezzel az egyoldalúság veszélye mellett is a válság egy sokszor elhanyagolt és igen lényeges elemére mutatott rá. A ma embere hasonlóan egyoldalúnak és idegennek érezheti a kor problémáira kínált megoldás keresztény-vallásos nyelvezetét, amellyel az Istenhez való visszatérést és a vallás szerepének elfogadását – ezáltal pedig a természeti törvény és a közjó alapján felépülő társadalmi rend létrehozását – szorgalmazta a pápa. A természeti törvény hagyományos fogalmára támaszkodó, szintén lépten-nyomon használt jogi nyelvezetben, különösen az emberi jogok megfogalmazásában ugyanakkor már egy általánosabb érthetőségre való nyitás igénye is jelentkezett XII. Piusznál.

A sok tekintetben korhoz kötött megfogalmazásmódja, sőt bizonyos esetekben – mint például a vallásszabadság vagy az „igazságos háború” értelmezésében – túlhaladottnak tekinthető felfogása ellenére XII. Piusz pápa az egyház társadalmi tanításának kifejtése során olyan alapértékeket és irányelveket is megfogalmazott, amelyek maradandó érvényűnek tekinthetők.

Az idézett pápai és zsinati nyilatkozatok, enciklikák

- Beszéd az Olasz Katolikus Jogászok Egyesülete V. Kongresszusához – XII. Piusz pápa beszéde az Olasz Katolikus Jogászok Egyesülete V. Kongresszusához (1953. december 6.), AAS 1953 (XXXXV.), 794–802.
- GS – A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes...* kezdetű lekipásztori konstitúciója, 1965.
- Carissimis Russiae populis* – XII. Piusz *Carissimis Russiae populis* kezdetű enciklikája Oroszország összes népeihez (*Ad universos Russiae populos*), AAS 1952 (XXXXIV.), 505–511.
- Karácsonyi beszéd 1941* – XII. Piusz *Nell'alba e nella luce* kezdetű karácsonyi rádióbeszéde (1941. december 24.), AAS 1942 (XXXIII.), 10–21. A beszéd magyar fordítása megtalálható az Állami Egyházügyi Hivatal gyűjteményében: MOL XIX-A-21-c (26. d.).
- Karácsonyi beszéd 1942* – XII. PIUSZ: *Con sempre nuova freschezza...* (karácsonyi rádióbeszéd, 1942. december 24.), AAS 1943 XXXV., 9–24. Magyar fordítása: *XII. Piusz pápa 1942. évi karácsonyi rádióbeszéde*, ford. Galla Ferenc, Budapest, 1943.
- Karácsonyi beszéd 1944* – XII. Piusz *Benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei* kezdetű 1944. karácsonyi rádióbeszéde (1944. december 24.), AAS 1945 (XXXVII.), 10–23. Magyarul: *XII. Pius pápa 1944 karácsony estjén elmondott rádióbeszéde*, Budapest 1946.
- Karácsonyi beszéd 1954* – XII. Piusz pápa 1954. évi karácsonyi rádióbeszéde (1954. december 24.), AAS 1955 (XXXXVII.), 15–28. A rádióbeszéd magyar fordítása megtalálható az ÁEH adattárában: MOL XIX-A-21-c (26. d.).
- Karácsonyi beszéd 1955* – XII. Piusz 1955. karácsonyi rádióbeszéde (1955. december 24.), AAS 1956 (XXXXVIII.), 26–41.
- Karácsonyi beszéd 1956* – XII. Piusz 1956. évi karácsonyi rádióbeszéde (1956. december 24.), AAS 1957 (XXXXIX.), 21. A beszéd magyar fordítása megtalálható az ÁEH gyűjteményében: MOL XIX-A-21-c (26. d.).

- Laborem Exercens* – II. János Pál *Laborem Exercens* kezdetű enciklikája a szociális kérdésről, ford. Diós István, Budapest, 1988.
- Pünkösdi beszéd 1941 – *Őszentsége XII. Pius pápa pünkösdi beszéde, amelyben megemlékezik XII. Leó „Rerum novarum” kezdetű szociális körlevelének 50 éves évfordulójáról* (1941. június 1.), AAS 1941 (XXXIII.), 283–293.
- Rádióbeszéd 1944. szept. 1. – XII. Piusz rádióbeszéde 1944. szeptember 1-jén, AAS 1944 (XXXVI.), 249–258.
- Summi pontificatus* – XII. PIUSZ: *Summi pontificatus* (1939. október 20.), AAS 1939 (XXXI.), 413–453. Magyarul: *XII. Pius pápa Summi pontificatus kezdetű apostoli körlevele*, Budapest, 1940.
- Üzenet a svájci néphez – XII. Piusz pápa *La particulière affection* kezdetű rádióüzenete a svájci néphez (1946. szeptember 14.), AAS 1946 (XXXVIII.), 373–375.
- Vous savez* – XII. Piusz *Vous savez* kezdetű beszéde a bruges-i Collège d’Europe tanáraihoz és tanulóihoz (1953. március 15.), AAS 1953 (XXXXV.), 181–184.

Felhasznált irodalom

- Philippe CHENAUX: *Pie XII. Diplomate et pasteur*, Cerf, Paris 2003.
- Jean-Dominique DURAND: *L’Église catholique dans la crise de l’Italie (1943-1948)*, École française de Rome, Rome 1991.
- GERGELY Jenő: *XII. Piusz szociális és politikai nézeteinek alakulása 1939–1949 között = A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában a második világháború után*, szerk. Gergely Jenő, Oktatási Minisztérium, Budapest, 1976, 7–39. (Tudományos Füzetek 38.)
- Massimo INTROVIGNE: *Introduzione al magistero pontificio in tema di dottrina sociale. Pio XII.*, I–III., www.paginecattoliche.it/modules.php?name=News&file=print&sid=715, 714, 713.
- Jerzy KLOCZOWSKI: *Die Kommunistischen Regierungen von 1945 bis 1958 = Die Geschichte des Christentums. Religion, Politik, Kultur, XII. Erster und Zweiter Weltkrieg. Demokratien und totalitäre Systeme (1918-1958)*, szerk. Jean-Marie Mayeur, Herder Verlag, Freiburg–Basel–Wien, 1992, 902–914.
- Jean-Marie MAYEUR: *Nachkriegsjahre und „kalter Krieg” = Die Geschichte des Christentums... XII.*, 421–431.
- Andrea RICCARDI: *Pie XII = Dictionnaire historique de la papauté*, szerk. Philippe Levillain, Fayard, Paris, 1994, 1363–1372.